

оригінально інтерпретуючи український фольклор, вплітаючи його у «гру» жанрами і стилями, досліджуючи історію української музики в своїх наукових та публіцистичних працях. У творах Б. Лятошинського категорія національного радше розчиняється в слов'янській тематиці, знаменуючи справжню кульмінацію об'єктивно-епічної лінії в творчості і водночас вищу точку світоглядної еволюції митця. Звернення до слов'янської і особливо польської тематики окреслює також глибоко особисту проблему національного самовизначення, зважаючи на польське коріння родоводу композитора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський В. З музично-письменницької спадщини / Василь Барвінський. Дослідження, публіцистика, листи / [упор. В. Грабовський]. – Дрогобич: Коло, – 2004. – 256 с.
2. Барвінський В. Листи. Фонд Барвінських 79–88 у ЛНБ ім. В. Стефаніка. – Відділ рукописів. – Фонд 11, спр. 82, арк. 47-48.
3. Кияновська Л. Галицька музична культура ХІХ–ХХст. / Любов Кияновська. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 424 с.
4. Козаренко О. В. М. В. Лисенко як основоположник української національної музичної мови. Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / Олександр Козаренко – Київ, 1993. – 19 с.
5. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / О. Козаренко. – Львів, 2000. – 285с.
6. Лятошинский Б. Н. Воспоминания; Письма; Материалы: В 2-х частях / [сост. Л. Н. Грисенко, Н. И. Матусевич]. – К.: Музыкальная Украина, 1985 – 216 с.; 1986 – 243 с.
7. Павлишин С. Василь Барвінський / Стефанія Павлишин. – К.: Музична Україна, 1990. – 88 с.
8. Якуб'як Я. Борис Лятошинський як симфоніст (Штрихи до портрету) / Ярема Якуб'як // Музичний світ Б. Лятошинського: Збірка матеріалів. – К.: Центрмузінформ, 1995. – С. 14-19.

УДК 78.2У

О. С. СМОЛЯК

ФОЛЬКЛОРНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРА ЄВГЕНА КУПЧИНСЬКОГО

У статті висвітлюються соціокультурні умови, в яких відбувалося творче становлення композитора і виконавця на цитрі Євгена Купчинського. Звертається увага на фольклорні джерела, з яких композитор черпав музичний матеріал і перевтілював його в авторські композиції. Зроблено музикознавчий аналіз збірки музичних творів Є. Купчинського «Руський цитрист».

Ключові слова: Євген Купчинський, композитор, цитра, фольклорне джерело, музичний твір.

О. С. СМОЛЯК

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ПРИНЦИПЫ ТВОРЧЕСТВА КОМПОЗИТОРА ЕВГЕНИЯ КУПЧИНСКОГО

В статье отражены социокультурные условия, в которых происходило творческое становление композитора и исполнителя на цитре Евгения Купчинского. Обращено внимание на фольклорные источники, из которых композитор черпал музыкальный материал и

перевоплощав його в авторські композиції. Сделан музиковедческий анализ сборника музыкальных произведений Е. Купчинского «Русский цитрист».

Ключевые слова: Евгений Купчинский, композитор, цитра, фольклорный источник, музыкальное произведение.

O. S. SMOLYAK

FOLKLORE BASICS OF COMPOSER YEVHEN KUPCHYNSKYI'S CREATIVE WORK

The article deals with the sociocultural conditions that influenced creative growth of the composer and zither performer Yevhen Kupchynskyi. The attention is paid to the folklore sources from which he obtained music material and transformed it into author's compositions. The article represents musicological analysis of the collection of compositions "Rus zitherist" by Ye. Kupchynskyi.

Key words: Yevhen Kupchynskyi, composer, zither, folklore source, composition.

У період відродження української держави в музикознавстві порушуються переважно ті питання, які були суворо заборонені у часи тоталітарного комуністичного режиму. До таких нсамперед належить висвітлення творчості майже повністю призабутих композиторів та виконавців – диригентів, співаків, інструменталістів. Їхній ряд зазвичай започатковує ім'я великого українолюбця, пропагандиста й творця галицької музичної культури, священика Євгена Івановича Купчинського¹.

Вивченням композиторської та виконавської діяльності Євгена Купчинського частково займалися українські музикознавці та краєзнавці О. Осадця [9], О. Гнатишин [5], І. Герета [3; 4], П. Медведик [8; 4], М. Костів [7] та інші. На жаль, творча спадщина цього митця сьогодні ще недостатньо вивчена й потребує більш ґрунтовного опрацювання.

Мета статті – висвітлити фольклорні засади композитора Є. Купчинського, які були основним джерельним матеріалом для створення вокальних та інструментальних композицій.

Найпоширенішою формою культурно-мистецького життя Галичини в кінці XIX – першій третині XX століття було домашнє аматорське музикування на популярних у той час музичних інструментах – фортепіано, гітарі, цитрі, мандоліні. Воно особливо культивувалося серед представників міської та сільської інтелігенції, найчастіше – у родинах священиків та вчителів. Адже вони як репрезентанти місцевих традицій були творцями осередків національно-культурного (в тому числі й музичного) життя Галичини. Музикування на цитрі було складовою найбільш поширеного в той час хорового та сольного співу, що в концертних програмах виконувало інтерлюдійну функцію. Найчастіше інструментальне аматорське виконавство було поширене серед учнів гімназій, студентів духовних семінарій, академій та університетів. Значна частина випускників цих навчальних закладів мала базову основу для організації та керування хоровими та інструментальними гуртками, а також для написання музичних творів. Все це готувало ґрунт для виникнення культурно-мистецьких товариств – «Торбана», «Бояна», «Лютні» та інших.

У кінці XIX – першій третині XX століття все-таки домінувало хорове музикування, що тяжіло до чотириголосого квартетного співу, відтворюваного зазвичай чоловічим складом. Відповідно до цього формувався й репертуар, який в основному був побудований на відомих у той час творах галицьких композиторів-аматорів і лише подекуди доповнювався популярними народними піснями, перейнятими з активної сільського чи міського репертуару.

¹ Купчинський Є. І. народився 19. 06. 1867 року в с. Оглядів нині Радехівського району Львівської області в сім'ї священика. Закінчив у Львові академічну гімназію та духовну семінарію. Після висвячення служив на парафіях у селах Львівської та Тернопільської областей. З 1905 року й до кінця життя – в с. Сороцьке нині Тербовлянського району Тернопільської області. Відомий серед широких мистецьких кіл Галичини як диригент, співак, віртуоз гри на цитрі, композитор. Автор багатьох концертних програм та музичних творів, в основному написаних для цитри [4, с. 284].

Зокрема, в інтелігентських родинах найчастіше виконувалися такі народні пісні, як «По дорозі жук, жук», «І шумить, і гуде», «Стоїть явір над водою», «У сусіда хата біла», «Ой під вишнею», «Засвистали козаченьки», «Ой в полі могила» та інші.

Квартетний спів вимагав відповідного поповнення авторськими творами, в яких домінували патріотичні та національні почуття й прагнення соціальної рівності. Творцями таких пісень були переважно вихідці з освічених верств населення, насамперед з тодішньої інтелігенції та міщанства, найчастіше – із священничих родин. На початковому етапі формування такого роду співочого репертуару були переважно пісні-гімни «Мир вам, браття» (слова І. Гушалевича, музика Т. Леонтовича), «Мир русинам» (слова І. Гушалевича, музика М. Вербицького), «Піснь благожелательна» (слова І. Гушалевича, музика В. Матюка) «Щастя нам, Боже», «Дайте руки, юні друзі» (слова М. Шашкевича, музика А. Вахнянина) та інші. Широкого розповсюдження серед виконавців-аматорів набули пісні, сповнені пейзажної лірики. Серед них: «Як ніч мя покрис» (музика і слова Ісидора Воробкевича), «Де Дніпро наш котить хвилі» (слова В. Масляка, музика М. Вербицького), які не втратили свого романтичного захоплення і сьогодні. Їх приваблива меланхолійність постійно чарує серця галицької молоді та людей старшого покоління.

З самого початку як народні пісні, так і пісні галицьких композиторів виконувалися зазвичай під акомпанемент фортепіано, гітари або цитри. Остання (цитра – О. С.) – це негроміздкий і порівняно дешевий музичний інструмент – успішно заміняла у багатьох інтелігентських родинах фортепіано. Адже «поширення цитри в побуті спричинилось до появи відповідної музичної літератури, створеної знову ж таки композиторами-дилетантами – Миколою Кумановським, Зеновієм Кириловичем, Омеляном Зарицьким, Євгеном Купчинським» [6, с. 36]. Як бачимо, Євген Купчинський разом із іншими популярними в той час авторами цитрової музики заклав основу для аматорського інструментального виконавства в Галичині і вписав у її історію незабутні сторінки.

Як свідчать документальні джерела [10], Є. Купчинський не здобув спеціальної музичної освіти, а лише обходився приватними уроками гри на цитрі у відомих на той час музикантів-виконавців. Основою його музичних знань, особливо з композиції, було саме концертне життя. Як згадує сам композитор-аматор, «правдиву та добру музику я здобував на концертах» [1].

Як зазначає з цього приводу тогочасна галицька періодика, «Є. Купчинський починає вправлятися на цитрі, маючи 15 років» [10], тобто з цього часу розпочинається його активне концертне життя.

Злет таланту молодого виконавця на цитрі припадає на другу половину 80-х років XIX століття, на час його активної творчої діяльності в мистецько-освітньому гуртку «Академічний кружок» та в новоутвореному хорі при ньому, яким керував Остап Нижанківський. У цьому колективі Є. Купчинський бере участь як хоровий співак, учасник квартету та акомпаніатор і виконавець українських народних пісень, творів місцевих та зарубіжних композиторів, а також власних композицій (вони виконувалися в проміжках між хоровими та ансамблевими (квартетними) чи сольними номерами).

За свідченнями тодішньої галицької преси, Є. Купчинський у той час вже виконував великі музичні уривки з опер Д. Майєрбера «Роберт-диявол», Д. Россіні «Вільгельм Телль», твори Ф. Суппе, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена. У цей час він виконує й власні аранжування для цитри уривків із опер «Дивертисмент», «Різдвяна ніч» М. Лисенка, виступає з власними обробками народних пісень «Чорною хмарою дуброва», «Чорнії очі», створює композицію «Весілля» (на матеріалі весільних пісень із Бродівщини), три «Попури» з галицьких народних пісень та ін.

Рецензуючи один із Шевченківських концертів, який відбувся у Львові в 1884 р., І. Франко писав: «Отець Купчинський переніс нас своєю грою на цитрі в ідилічні часи наших прабабусь» [10]. І дійсно, ця ідилія, що позначена ідеями романтизму, постійно була присутня у грі цитриста Є. Купчинського. Вона ніби оберігала ці виконавські традиції, які були закладені у священничих родинах, починаючи з першої половини XIX століття.

Із спогадів Є. Купчинського дізнаємося, що він багато вражень виніс в плані музичної освіти із батьківського дому (його батько брав активну участь у музичних гуртках, навчаючись у духовній семінарії, а також був великим пропагандистом аматорської сільської культури, яка безпосередньо була пов'язана з традиційною народною піснею) і лише через самоосвіту дійшов до значних висот в інструментальному виконавстві.

Як видно із переліку його концертних програм та музичних творів, основним живильним матеріалом для митця Є. Купчинського була українська народна пісня, особливо місцева [3; 7]. Це передусім підтверджується тим, що в найбільшій за обсягом збірці «Руський цитрист», виданій окремими зошитами у 1902–1904 роках у Відні (а вийшло їх усього 10), домінують як окремі фольклорні цитати, так і переінтовований пісенний і танцювальний мелос.

Зокрема, у першому зошиті цієї збірки, який має назву «В своїй хаті своя правда...», присвяченому славній руській університетській молоді, використані мелодичні цитати із пісень «Гей, там на горі Січ іде» (своєрідна патріотична преамбула), «Ой під гаєм зелененьким брала вдова лен дрібненький», «Ой у полі три криниченьки», та з двох українських танців – коломийки та козачка. У цій композиції Є. Купчинський вміло використовує сюїтний контраст (такого роду композиційне поєднання у цей час було дуже поширене при використанні народних мелодій у хоровому та інструментальному виконавстві). Це, власне, динамізує структуру твору, робить його легким для сприйняття та інтерпретації. Тут композитор використовує принцип метричної переорієнтації, тобто модифікує тридольник у дводольник (маємо на увазі трансформацію вальсового характеру у маршовий). Такий прийом надає твору патріотичного апофеозу, оптимістичної настроєвості, є логічним у завершенні цілої композиції.

У другий зошит, крім вищезазначеної, ввійшла композиція «За Вітчизну», яка базується на тематичному матеріалі трьох галицьких маршів, популярних у цей час серед галицької молоді. До речі, перші два марші інтонаційно та ритмічно близькі між собою. Соціальна індіферентність в них є дещо приглушеною та поміркованою. Патріотична гострота акумулюється у третьому марші, який побудований на пісні-гімні «Не пора, не пора...» і досить вдало виконує епілогічну (завершальну) функцію у цій сюїті. Тут ритмічна організація часто подрібнена внутрішніми восьмими паузами, які надають мелодичній канві виразної гостроти та неупередженої стрімкості. В цілому ця пісня-гімн є безкомпромісним закликком свого народу до боротьби за волю України, за її національне визволення.

В основу третього зошита покладена музична картина «Рідний край», яка повністю побудована на українському пісенному мелосі програмного характеру. Вона складається із шести побутових картин, поєднаних між собою принципом тематичного контрасту. Адже після невеличкого маршового вступу чергуються широконаспівна напливова пісня (літературного походження) «Стоїть гора високая» з іскрометною жартівливою піснею «У сусіда хата біла»; ліричне награвання на сопілці з «Хлопською капелою», в основі якої лежить коломийкова співанка «Як я їхав з Тернополя на сивій кобилі» та журлива сімейна пісня «Ой вербо, вербо кучерява» із весільним віватом «А татуно сичку ріже, а мамуня пір'я дре». У цій композиції, крім одноголосого мелодичного розвитку, часто використовується варіаційний принцип гармонічного розгортання, який доведений до особливої конфігураційної техніки.

П'ятий зошит цього циклу репрезентує «Дивертисмент» із опери Миколи Лисенка «Наталка Полтавка», в якій увійшли такі широковідомі напливові пісні, як «Віють вітри, віють буйні», «Дід рудий, баба руда», «Видно шляхи полтавські», «Де згода в сімействі», «Сонце низенько» та «А я люблю Петруся». Таким чином, композитор поставив собі за мету популяризувати засобами інструментального музикування на цитрі не тільки традиційну народну музику, але й фрагменти з українських опер, тобто класичні зразки. А це, в свою чергу, дає можливість широким верствам населення глибше зрозуміти українську професійну музичну культуру, зокрема її представника й основоположника Миколу Лисенка.

Основу двох наступних зошитів (шостого та сьомого) складають жалібний марш «Зелена рута» та «Дивертисмент» із опери «Різдвяна ніч» Миколи Лисенка. Якщо перша композиція базується на мотивах галицьких похоронних пісень, то друга – на популярних оперних аріях та хорових фрагментах. У цих творах композитор Є. Купчинський частіше

використовує переінтонований фольклорний матеріал, зокрема будує свої мелодії на інтонаціях народних пісень, що представляють ті чи ті жанри.

Фантазія «Чом ти, Галю, не танцюєш?», що поміщена у восьмому зошиті, повністю побудована на галицьких танцювальних мелодіях. За структурою вона двочастинна. Першу частину складають козачкові мелодії, які використовуються в галицькій традиційній народній музиці під час весняної молодіжної «Вулиці», а в основі другої частини лежить інструментальне тріо, що побудоване на гаївковій мелодії «Чом ти, Галю, не танцюєш?» і характеризується майже суцільною трансформацією вихідних ритмічних елементів. Ця Фантазія позначена яскравою весняною піднесеністю та ритмічною маршовою пульсацією. Вона ніби повертає автора в стихію молодіжних весняних гулянь, зокрема в гаївкові обрядові дійства.

Останні дві композиції – серенада «Поздоровлення Водневі» та концерт-фантазія «Нізвідки потіхи», що замикають весь цикл «Руський цитрист», також побудовані на галицьких танцювальних мелодіях, зокрема вальсових. Тут композитор більшою мірою черпав мелодії з джерел міської культурної традиції, яка в другій половині XIX століття домінувала в інтелігентському молодіжному середовищі. Адже вальс є напливовим молодіжним танцем, батьківщиною якого вважають Австрію, а ця культура на галицьких землях у той час була панівною і в даному випадку орієнтальною.

Фольклорними мотивами просякнуті й інші інструментальні композиції Є. Купчинського, написані для цитри. Серед них – сюїта «Весілля», що побудована на місцевих мелодіях, які репрезентують різні складові весільного обрядового дійства, цикл «Музичні картинки», створений за мотивами пісень «Їхав стрілець на війноньку», «Чуєш, брате мій», «Ой у лузі червона калина», «Чорна рілля ізорана», солоспіви з фортепіанним супроводом «Єсть на світі доля» (слова Т. Шевченка), «Моя пісня» (слова М. Бачинського), «У садочку» (слова К. Студинського).

Для композиторської творчості Є. Купчинського більшою мірою властиві вокальні фольклорні засади ніж інструментальні. Адже домінуючою ланкою в традиційній народній культурі є пісенна творчість. Вона є основою усіх календарних та родинних обрядів, виконується за будь-яких звичайних обставин, дуже часто є складовою танцювальних мелодій. Основним активом у репертуарі виконавців є і напливові пісні. Такого роду пісенна стихія постійно оточувала композитора Купчинського, заклала основи його творчого мислення.

Важливу роль у цьому плані відігравала і практична диригентська діяльність музиканта-інструменталіста. Навички хорового та вокального музикування також певною мірою позначилися на способах інструментального мислення, особливо на його формотворчих елементах. Через те інструментальні композиції Є. Купчинського переважно позначені принципами вокального формотворення, особливо це відчутно у сюїтних та в'язанкових формах, які своїм корінням сягають у стародавній вуличний гуртовий спів.

Найчастіше в розгортанні музичного матеріалу композитор Є. Купчинський використовував варіаційність як на мелодичному, так і на ритмічному рівнях. Цей принцип також глибоко заземлений у фольклорну стихію і є домінантним при музичному творенні композитора.

Отже, композитор Є. Купчинський належить до тих діячів галицької музичної культури, які повністю сповідували соборні принципи у використанні фольклорного матеріалу. У своїй композиторській діяльності він не замикався суто на локальному матеріалі, а використовував інтонації, які однаковою мірою були властиві різним етнографічним районам України.

Композитор Є. Купчинський як прекрасний виконавець на цитрі брав активну участь у концертному житті Галичини. Його постійне спілкування з народом надихало на нові творчі звершення та орієнтири, постійно було на вістрі дня, і тому пріоритетним у його творчості є патріотичне начало над ліричним та побутовим. Через те його музика, що так близька за своїм духом сучасникам, поступово воскресає із небуття і вносить гідну лепту у скарбницю української національної музичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович О. Уривок щоденника цитриста та композитора Є. Купчинського з 1888–1889 років / О. Антонович // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії. – Том ССXXXII / [редактори тому: Олег Купчинський, Юрій Ясиновський]. – Львів, 1996. – С. 267-289.
2. Антонович О. Уславлений талант / О. Антонович // Вільне життя. – 1968. – 3 серпня. – № 152. – С. 3.
3. Герета І. Його ніжна і буремна цитра / Ігор Герета // Свобода. – 1992. – 15 вересня. – № 107. – С. 3.
4. Герета І., Медведик П. Купчинський Євген Іванович / Ігор Герета, Петро Медведик // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. Т. 2. К–О. С. 284.
5. Гнатишин О. Вступне слово / Оксана Гнатишин // Музичні твори Євгена Купчинського / [упорядники: Оксана Гнатишин, Ольга Осадця; Редактор: Олександр Зелінський]. – Львів, 2004. – С. 3-8.
6. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ століття / Марія Загайкевич / [відп. редактор канд. мистецтвознавства М. М. Гордійчук]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 189 с.
7. Костів М. Віртуоз гри на цитрі / М. Костів // Жовтень. – 1984. – № 6. – С. 136.
8. Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного – словника) / Петро Медведик // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії. Том ССXXXII / [редактори тому: О. Купчинський, Ю. Ясиновський]. – Львів, 1996. – С. 464-558.
9. Осадця О. Композиторська творчість Євгена Купчинського / Ольга Осадця // Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства імені Шевченка. Видатні постаті в українській культурі і науці / [відп. редактор М. А. Андрейчин]. – Тернопіль: Рада, 2008. – С. 157-163.
10. Франко І. Мистецькі новинки / Іван Франко // Діло. – 1884. – 14 червня. – № 63. – С. 8.